

Oponentský posudek k disertační práci Mgr. Teresy Urbář „*Česko-německá studie k poválečným dějinám na území bývalého jihlavského jazykového ostrova (v souvislosti s předchozími obdobími)*“

Kolegyně Teresa Urbář předložila pod zvláštním titulem „Česko-německá studie...“ (?) zajímavý a v mnoha parametrech ojedinělý pokus o uchopení bezprostředně poválečných dějin Jihlavska v regionálně klíčovém kontextu revoluční „národní očisty“. Práce má lokální a regionální záběr, ale také potenciál posunout naše obecné představy o utváření sociální reality v těch částech českých zemí, kde se po válce odehrávala výměna části nebo veškerého obyvatelstva. Práce za to vděčí jednak dlouhodobému badatelskému úsilí autorky a ojediněle rozsáhlému heuristickému záběru, který se projevuje nejen v celkovém objemu shromážděných a prostudovaných pramenů, ale také v jejich pestré skladbě. Vedle úředních pramenů prakticky všech možných relevantních původců jde také o pestrou škálu pramenů narativních včetně výpovědí pamětníků, z nichž řadu získala autorka v přímých rozhovorech. Narátoři se přitom rekrutují jak z řad lidí postižených poválečnou „očistou“ tak z prostředí svědků či vykonavatelů této „očisty“. Jihlavsko se tím bez nadsázky stává v daném kontextu nejobávanějším regionem českých zemí. Zpracování prvního období po osvobození na Jihlavsku je zároveň možné vnímat jako určitou splátku dluhu, který má dosavadní výzkum vůči zajímavému fenoménu jazykových ostrovů a jihlavského zvláště.

Impozantní záběr práce, množství pramenů a především stav, ve kterém byla práce předložena jsou však zdrojem množství problémů, na které jako oponent musím upozornit. Doufám, že se zároveň podaří vytvořit prostor pro věcnou diskusi nad tímto zajímavým textem. Problémy rozdělím pro přehlednost do čtyř skupin. Nejprve se budu věnovat problémům koncepčního rázu, poté terminologii a problémům věcným a na konec formálním nedostatkům práce.

Koncepční problémy:

V úvodním vymezení práce (s. 22) autorka doznává, že vstupním impulsem byl objev určité množiny dosud neznámých pramenů a potřeba doplnit a revidovat závěry již existujících výzkumů, včetně autorčiných starších prací. Z toho vyplývá, že základní výzkumné otázky se do značné míry odvíjely od nalezeného materiálu. Za nosný metodologický koncept zde autorka označila dějiny každodennosti. Jde však spíše jen o tušenou inspiraci, protože autorka nepracuje s žádnou literaturou poskytující teoretická východiska nebo aplikační vzory. V navazující části práce nazvané opět trochu zvláště „Koncepční a metodologický výzkum“ (zřejmě mělo jít o koncepční a metodologický rámec) se práce metodologicky hlásí k mikrohistorii. Metodologický rámec je pak reflektován a vysvětlen vcelku dobře, odkaz na konkrétní teoreticko-metodologickou literaturu, resp. na vzorové aplikace však postrádáme i zde. Autorka se tak někdy intuitivně prodírá terémem, kterým již vedou prošlapané pěšiny. Některé proseminární poučky o použití přímé, nepřímé či progresivní metody působí školometsky a jsou nadbytečné.

Za základní koncepční problém práce považuji nesourodou snahu propojit důkladnou mikrohistorickou analýzu se zřejmou snahou po aditivně pojaté dokumentaci a doplňování nových informací k vývoji česko-německých vztahů na Jihlavsku v delší časové perspektivě. Ač jsou důvody uvedené autorkou srozumitelné a snahu o zachycení bouřlivého desetiletí 1938–1948 je samo o sobě nutno hodnotit kladně, některé pasáže extenzivně rekapitulující poučky z „velkých dějin“ či extenzivní rekonstrukce průběhu šoa na Jihlavsku působí v práci jako cizí nadbytečný element. Totéž lze říci o pokusech o zachycení situace dalších menšin. V úvodu je na jedné straně ohlašováno úvodní (kontextualizující) představení problémů období časově předcházejících roku 1945, na druhé straně autorka vzápětí slibuje jejich „detailní zkoumání“. Tyto pasáže pak skutečně zabírají mnoho desítek stran, práce tím ztrácí na přehlednosti a zamlžuje se její těžiště. Anž bych chtěl autorce vnucovat vlastní představu, práci by v tomto ohledu prospěla důsledná aplikace konceptu „totální historie“, v tomto případě totální historie vraždy W. Bardase. Ve skutečnosti se práce takovému multiperspektivnímu pojetí blíží. Zmíněná událost je středobodem tázání, ke kterému se se jednotlivé, detailně strukturované kapitoly stále vracejí, zejména formou citátů z vyšetřovacích spisů, čímž dochází k částečnému rozmělnění a zneřehlednění celého příběhu a k opakování některých pasáží nebo faktických sdělení.¹

Práce nese mnoho znaků obvyklých pro texty dokončované ve spěchu a zasloužila by důkladnou redakci a delší zrání. Projevuje se to m. j. v tom, že výklad se místy odehrává a ztrácí v kruzích s nejasným začátkem. Tak se např. na s. 270–271 dovídáme, že „po 20. květnu“ na Jihlavsko dorazil konkrétní armádní oddíl, „hned následující den, tedy 22. května“ se v Jihlavě objevil (v květnu již podruhé) ministr Ludvík Svoboda a přislíbil další vojenské oddíly, a že 23. května skutečně přibyl další vojenský útvar. Vzápětí se dovídáme, že již „v první polovině května“ byli místní funkcionáři žádat v Praze na vládě předsedu Fierlingera a právě ministra Svobodu o vyslání vojenských jednotek, které se na Jihlavsko „urychleně“ přesunuly. Vzhledem k tomu, že jako zdroje jsou citovány různé starší písemné výpovědi lokálních dobových aktérů (nebo snad jednoho konkrétního aktéra) je nasnadě otázka, zda máme vůbec nějakou spolehlivou informaci o opakované přítomnosti Ludvíka Svobody v Jihlavě a jejím přesném datu? Neexistuje o takové události úřední záznam, např. v zápise alespoň jednoho z jihlavských NV nebo v nějakém situačním hlášení?

Text celkově postrádá pečlivější čtenářskou navigaci, čili stručné formulace uvádějící do dalších částí textu pomáhající s orientací v poměrně složitě obsaženém obsahu, kde se čtenář snadno ztratí. Na s. 446 například autorka formulací „Jediný, kdo vyšel Československu vstříc, byl Sovětský svaz...“ znenadání přechází od lokální mikrohistorické perspektivy k mezinárodní souvislosti způsobem, že není možné vysledovat spojující myšlenku. Na s. 438 dole se pro změnu v líčení odsunového pochodu objevují partyzáni shromažďující obyvatelstvo v jednotlivých obcích, byť již víme, že

¹ Srov. např. s. 211 a 349 nebo 102 a 434.

kontingent vyrazil jako celek z tábora v Heleníně. Teprve z dalšího kontextu se dovítíme, že autorka *odběhla* pro obecnější ilustraci problému na Jindřichohradecko k jiným podobným událostem. Důvod je nicméně ponechán na intuici čtenáře.

Jeden z „dílčích závěrů“ vsazený na s. 433–4 působí jako by se mezi dílčí kapitoly popisující jednotlivá táborová zařízení dostal omylem. Shrnuje totiž úplně jinou problematiku.

Na mnoha místech v textu, kde se výklad vrací k již probíraným skutečnostem, by pomohly křížové odkazy.

Velký prostor je v práci věnován literatuře a pramenům. Příslušné úvodní pasáže textu zaujmají plných 40 stran. Velmi podrobný přehled využitých archivních fondů doprovází autorka až příliš detailními poznámkami, které často směřují spíše k jejich obsahu než k posouzení výpovědní hodnoty. Tyto detailní popisy svádí autorku místy k rozehrání samotného meritorního výkladu, čímž se ještě více ztěžuje orientace v již tak rozsáhlé a složité strukturované práci.

Podobně bych u přehledu literatury oželel např. kompletní biogram Václava Krále, tím spíše, že jeho dílo není posléze vůbec citováno. Celá, bezmála třicet stran dlouhá komentovaná bibliografie k česko-německým vztahům je v podstatě nadbytečným souborem anotací a jakýmsi pokusem o historiografické zachycení celé debaty o široké problematice česko-německých vztahů, který se však má hlavním účelem, tedy zhodnocením dosavadního výzkumu problematiky a vymezením vlastní výzkumné pozice autorky.

Po hříchu jsou v příslušných pasážích výkladu relevantní poznatky předchozích výzkumů často opomenuty, jako například v případě hodnocení volebního chování čsl. Němců na sklonku první republiky (s. 102), kde se nabízí konfrontace se závěry příslušné monografie D. Brandese.² Některé inspirativní a relevantní práce bohužel pozornosti autorky unikly. Např. analýza a interpretace formování a personálních proměn jihlavských národních výborů (s. 178–182; 217–226) mohly nalézt inspirativní oporu především v novějších pracích Jakuba Šloufa či Jaroslava Mrňky.³ Poslední jmenovaný je také autorem dosud nejdůkladnějšího pokusu o analýzu psycho-sociálních souvislostí a motivací aktérů kolektivního násilí, tedy otázek, kterým se autorka věnuje na s. 259–260.⁴ Podobně jsou opomenuty vícere práce k poválečným osudům židovské komunity.⁵

Jako příklad v úvodu zmíněné, ale koncepčně nereflektované literatury lze uvést vlastní pokus autorky o typologii táborových zařízení (s. 397–398), který se nijak nevyrovnává s typologií navrženou T. Staňkem.⁶ Postrádám také obecnější srovnání s poznatky Skřivánkovy monografie k situaci na Svitavsku, tedy také v prostředí jazykového ostrova.⁷

Terminologie:

Navzdory snaze o zavedení a vymezení pojmového aparátu pro nucené vysídlení německých obyvatel autorka nakonec používá různé pojmy, což se děje vesměs korektně a v intencích uplynulých výzkumů a debat. Opakovaně se vyskytující pokus o utilizaci pojmu „nucená migrace“ v singuláru jako hodnotově neutrálního označení konkrétního pochodu nebo transportu Němců z Jihlavy působí však dle mého názoru jako zbytečná terminologická křeč. Termín nucené migrace používaný zpravidla v plurálu vznikl jako obecná množina pro různé formy migračních pohybů, které se od ostatních forem sociálně-geografického fenoménu lišili přítomností přímého politického násilí nebo tlaku, a byly obtížně interpretovatelné prostřednictvím působení nějakého sociálního momenta. Svým použitím se tak tento zobecňující pojem hodí spíše do politických dějin, a nikoliv k popisu a analýze sociální praxe a reality, tím méně v mikrostruktuře.

Opakovaně a téměř výhradně se v práci bez jasného důvodu hovoří v plurálu o okupačních zónách v Rakousku coby o cíli vysídlení Němců z Jihlavska, obecně nebo i v případě jednotlivých transportů. Otázka zní, zda je zaznamenán nějaký případ, kdy mělo dojít k odsunu do jiné zóny než sovětské, s níž jedinou sdílelo Československo hranici.

Za téměř školácký prohršek lze považovat nejednotné psaní velkého/malého písmene v etnonymu žid/Žid bez téměř obligátní vysvětlující terminologické poznámky. Komplexní terminologická poznámka by ovšem práci slušela jako celku.

Problematické momenty se objevují v názvech některých institucí či pracovních pozic. Wilhelm Bardas je většinou titulován jako zástupce „*oberlandráta Okresního úřadu Jihlava*“ (např. s. 7, 27, 178 a jinde), objevují se však, zejména v citovaných výpovědích dobových aktérů, i jiné identifikace (srov. např. s. 27). Úřad nebo funkce s názvem oberlandrát okresního úřadu, ve kterém splývá úřad oberlandráta a okresního hejtmana, tedy hierarchicky dvě různé úrovně okupační a protektorátní správy, podle mého názoru neexistovaly, ačkoliv odborná literatura upozorňuje na velmi neustálenou a

² Brandes, Detlef: *Sudetští Němci v krizovém roce 1938*. Praha 2012.

³ Bílý, Matěj – Lóži, Marián – Šlouf, Jakub: *Nervová vlákna diktatury: regionální elity a komunikace uvnitř KSČ v letech 1945–1956*. Praha 2019; Mrňka, Jaromír: *Svéhlavá periferie: každodennost diktatury KSČ na příkladu Šumperka a Zábřezka v letech 1945–1960*. Praha 2015.

⁴ Týž: *Limity lidskosti: politika a sociální praxe kolektivního násilí v českých zemích 1944–1946*. Praha 2019.

⁵ Např.: Čapková, Kateřina: *Národně nespolehliví?!: německy hovořící Židé v Polsku a Československu bezprostředně po druhé světové válce*. *Soudobé dějiny* Roč. 22, č. 1-2 (2015), s. 80-101; Gerlach, David W.: *Židé v pohraničí: politika vůči menšinám v českých zemích po druhé světové válce*. In: *Terezijské studie a dokumenty*. Praha 2010, s. 54-81; Soukupová, Blanka: *Diskriminace židovské komunity v českých zemích: od osvobození Československa (1945) k pražskému jaru (1968)*. In: *Podoby antisemitismu v Čechách a na Slovensku ve 20. a 21. století*. Praha 2016 s. 119-138; Sedlák, Petr: *Poté: postoj a přístup k Židům v Českých zemích po druhé světové válce (1945–1953)*. *Střední Evropa: revue pro střeoevropskou kulturu a politiku* 27, č. 139 (2014), s. 104-124.

⁶ Staňk, Tomáš: *Tábory v českých zemích 1945–1948*. Šenov u Ostravy 1996.

⁷ Milan Skřivánek: *Odsun Němců ze Svitavska 1945–1947*. Hradec Králové 1995.

regionálně specifickou strukturu a praxi jednotlivých úřadů oberlandrátů po reformě v roce 1942. Každopádně by situace na Jihlavsku a profesní postavení jedné z klíčových postav práce zasluhovalo řádné vysvětlení.

Podobně je to s opakovaným užitím pojmu úřad ochrany práce (resp. pro ochranu práce) pro období okupace či dokonce starší. Okresní a zemské úřady ochrany práce však vznikly až v souvislosti s poválečnou mobilizací pracovních sil a s řízením pracovního trhu. I když okupační úřady práce jejich činnost v mnohém předjímaly, v jejich názvosloví se sousoví „ochrana práce“ nevykytovalo. Tím více to platí o předokupačním období, které žádnou centralizovanou státní organizaci pracovních úřadů neznalo. Tomu odporuje autorčino tvrzení (s. 105, pozn. 36), kde je existence nejasně nazvaného, ale zato přesně lokalizovaného pracovního úřadu a jeho převzetí německými nacisty datováno zřejmě omylem už do roku 1938.⁸ Na s. 203 jsou dokonce nějaké úřady v roce 1942 sloučeny. Jde jen o omyl, nepřesnost nebo snad o záměnu s nějakou specifickou institucí jihlavské samosprávy?

Další nepřesnost se týká interpretace zkratky JNV (s. 38), která neznamena Jihlavský národní výbor, ale jednotný národní výbor.⁹ Pojmem „národní komise“ v Pístově (s. 35) je zřejmě myšlena výše správně pojmenovaná místní správní komise. Nebo jde o lokální specifikum? Vzhledem k tomu, že ve sledovaném období není o různá provizoria, a nejen názvoslovné anomálie nouze (viz v Jihlavě rozšířený pojem okresní národní rada včetně zkratky ONR namísto rada okresního národního výboru), by větší citlivost k terminologické přesnosti byla na místě. Podobnou otázku lze vznést k pojmu „National-sozialistische Partei Iglau“ na s. 97. Jde o DNSAP zmíněnou vzápětí nebo o nějakou místní přidruženou frakci? Co označuje pojem „Německá rada“ tamtéž?

Velká a záslužná pozornost, kterou autorka věnuje vývoji poválečných správních a bezpečnostních institucí bohužel kontrastuje se svévolným a matoucím zařazováním jednotlivých akterů ke konkrétním složkám. Tak např. na str. 392 R. Ornstein vstupuje do StB „v květnových dnech roku 1945“, kdy tato organizace formálně ještě neexistovala. Jinde jsou např. představitelé okresního národního výboru nepřesně označováni dokonce jako „zastupitelé“ města Jihlavy (srov. s. 374, 382).

Věcné problémy a otázky k rozpravě:

Přestože autorka sama na více místech konstatuje, že se nepodařilo ztotožnit a de facto snad ani ověřit existenci postavy vystupující jako *Lárin* (možná šlo jen o krycí jméno revolučního velitelství), sama zároveň opakovaně přejímá tezi jeho „ruské“ nacionality či etnicity jako hotovou věc a hovoří i o jeho pokynech, které ale nejsou přímo doloženy (např. závěr, s. 488). Na jiných místech Lárina pro změnu k identifikuje s OBZ či Stb.

Otázka bezprostřední iniciace prvních vysídlovacích akcí na Jihlavsku zůstává v mlze, ale autorka zrevidovala dosavadní a přinesla nové impulsy k jejímu promýšlení. Na jedné straně je iniciativa připisována právě zmíněnému Lárinovi, zároveň je však potvrzena role vládní delegace, resp. tehdejšího ministra gen. Ludvíka Svobody, který Jihlavu v květnu navštívil dokonce dvakrát. Nicméně právě jeho návštěvy, neřkuli jejich okolnosti (zejména v případě druhé návštěvy) nejsou pramenně uspokojivě objasněny. Existuje o nich vůbec nějaký záznam úřední proveniencí? Každopádně se zdá, že iniciativa tzv. Lárina a Svobody vzájemně korelovali. Velmi sporné nicméně zůstává, zda a jak je do tohoto procesu zapojen i Vladimír Hobza se svojí jednotkou, jak uvažuje autorka.

Mezi řádky výkladu možná vyplývá možnost kolizního spolupůsobení dvojí iniciativy, která se mohla projevit m. j. zastavením prvního pokusu o vyvedení německých obyvatel k rakouské hranici 9. 6. a vznikem provizorního tábora ve Stonařově. Víme tedy vlastně, proč byl pochod 9. 6. zastaven? Je možné, že zde kolidovala snaha vojenských struktur (Svoboda? Lárin? Hobza???) o pokračování v praxi „vyčištění“ území za každou cenu a zásah vládních struktur (ministerstvo vnitra? Část komunistů?) obávající se poškození mezinárodního renomé zejména s ohledem na vztahy s Rakouskem? Role R. Obrusníka coby úřadujícího bezpečnostního referenta ONV by v tomto případě odpovídala brněnské roli Bedřicha Pokorného v téže funkci, který v inkriminované době také navštívil Prahu, udržoval telegrafický kontakt s MV a měl tlumit škodlivé dopady neschváleného rozhodnutí.¹⁰ Spojitost jihlavského vysídlování s brněnskou situací je v úvodu zmíněna jako jedna z důležitých otázek, ale konkrétní odpověď práce nakonec nepřinesla. Odkud konkrétně pochází informace o plánované návštěvě E. Beneše v Jihlavě 12. 5. 1945?

Na s. 437 je líčen **průběh a trasa tohoto prvního pokusu** o pěší vyvedení jihlavských Němců do Rakouska. Nezodpovězenou otázkou zůstává, jak se pěší kolona, která směřovala z Helenína nejprve po znojenské silnici směrem přes Rancířov, Vílanec do Stonařova, kde odbočili na Telč, ocitla v Hodicích. To by znamenalo významnou zacházku přes Třešť, tedy zřejmě změnu původní instradace již ve Stonařově a hledání místa k dočasné internaci hnanců v obcích na západ od Stonařova nebo plán dopravit kolonu do Třeště či Hodic k vlaku, pokud byla trať v provozu, jako tomu bylo při pozdějších červnových vysídleních. Podle citované výpovědi pamětníka Doleschela však pochod ze Stonařova zamířil přímo cestou na Telč přes Otín, tedy po trase současně silnice č. 403 přímo na Telč úplně mimo Třešť a Hodice. Jak vysvětlit tuto nesrovnalost?

⁸ Koncepce Úřadů práce však začala vznikat až v roce 1939, viz např. Tauchen, J: Organizace a činnost úřadů práce v protektorátu Čechy a Morava (1939–1945). In: Právněhistorické studie, sv. 46/1. Praha 2016, s. 91–109.

⁹ JNV bylo v letech 1949–1954 označení pro národní výbor v sídlech nově zavedených krajů sloučený navíc s okresním národním výborem příslušného okresu. Výjimku představovala krajská města Brno a Bratislava, která měla stejně jako Praha tzv. ústřední národní výbor. Oproti tomu sídlil JNV také v nekrajských městech Opava a Vysoké Tatry.

¹⁰ Viz např. TD

Zde také na scénu znenadání a bez jakéhokoliv předchozího vysvětlení vstupují na scénu „tito rakouští Němci“, kterým mělo být umožněno pokračovat se směrem k rakouským hranicím. Předpokládám, že jde o následek přesouvání odstavců při výstavbě textu.

Na s. 481 autorka uvádí že *poslední transporty z jihlavských táborů* na konci července byly záměrně provedeny ještě před podpisem závěrečného aktu konference v Postupimi. Z čeho je možné tak soudit? Jde o „pouhou“ dedukci, o převzetí stanoviska T. Staňka a A. v Arburga (Organizované divoké odsuny? Druhá část, s. 32) nebo má autorka k tvrzení nějaký jiný konkrétní doklad? Z pozn. aparátu to nevyplývá.

V práci postrádám vysvětlení některých existujících pramenných sdělení, která naznačují určitá *specifika v místní praxi*. 1) Autorka se nezmiňuje o existenci specifické koncepce, se kterou se chlubí periodická zpráva o politické a hospodářské situaci v okrese zasílaná ZNV do Brna, v tomto případě ze 4. července 1945 (SOKA Jihlava, OkÚ-ONV Jihlava, inv. č. 11586, kart. 95), kdy mělo docházet k systematické rotaci internovaných německých obyvatel mezi různými obcemi v souvislosti s jejich pracovním nasazením v zemědělství. Jak tato praxe, je-li doložitelná v dalších pramenech, ovlivňovala dynamiku vysídlení a využití jednotlivých táborů? Lze odhadnout podíl internovaných a tzv. volných pracovních sil v okrese?

Na s. 284–285 se autorka věnuje záboru části města provedený Rudou či sovětskou armádou, kterou místy zjednodušeně, leč nepřesně označuje jako ruskou nebo jen jako „Rusy“. Upozorňuje přitom na obvyklost této praxe v dalších československých městech, aniž by však některá z nich jmenovala a odkázala na příslušný zdroj. Kromě vzpomínek, se kterými pracuje autorka, dokládá tuto praxi také nedatovaný příkaz MNV s přesným vymezením prostoru podepsaný předsedou Honsem (SOKA Jihlava, MSJ-přes. Registratura, i. č. 2719, kart. 28). Je možné vystěhování části města přesně datovat? Jak ovlivnilo dynamiku nucených migrací?

Autorka se snaží rozklíčovat osobní a společenské vazby, což je v mikrohistoricky pojaté analýze nevyhnutelné. *Prosopografické uchopení tématu* však naráží na pramenné limity. Některé důležité otázky však vůbec nebyly položeny. V ústředním příběhu vraždy Viléma Bardase jsou opakovaně zmiňovány *vlivné kontakty podezřelých* (např. s. 27), včetně jednoho z hlavních strůjců zločinu, Roberta Obrusníka. Také je zmíněna jeho strmá kariéra, autorka však končí konstatováním, že Obrusník působil ve funkci politického tajemníka Z. Nejedlého na MPSP. Jednou je mimo tuto úvahu zmíněno, že Obrusník ve dnech prvního pochodu jihlavských Němců jednal v Praze na ÚV KSČ se Švermovou. Ze skutečnosti, že zastával funkci jihlavského okresního bezpečnostního referenta je zřejmé, že byl v kontaktu s různými strukturami MV a vznikající bezpečnosti. Konkrétně však není žádný z jeho vlivných kontaktů nad rámec okresu jmenován a nedovídáme se vlastně nic ani o pozadí celého procesu, který v letech 1952–1954 mohl mít a dle mého názoru je to velmi pravděpodobné, politické pozadí. Je otázkou, zda šlo v takovém případě o veřejnou neudržitelnost Obrusníkovy postavení, protože se o jeho „hříchu“ všeobecně vědělo, nebo zda byl vedlejší obětí některé z her StB v rámci výroby procesů v době vnitřních čistek v KSČ. Informací, která v práci nezaznívá a které by však neměla být vzhledem k Obrusníkově ústřední roli v příběhu opomenuta, je pracovní náplň, kterou Obrusník jako vysoký úředník MPSP vykonával. Robert Obrusník fakticky z pozice úředníka pověřeného mobilizací pracovních sil z podstatné části koncipoval, ovlivňoval a řídil vnitřní přesuny obyvatel, ať už šlo o přesun slovenských Maďarů do českých zemí nebo vnitřní přesuny a rozptyl neodsunutých Němců, podílel se významným způsobem na usazování reemigrantů a také na distribuci zahraničních pracovních sil. Z hlediska svého vlivu a konkrétní činnosti jej lze považovat za člena úzké skupiny architektů a hybatelů poválečné osídlovací politiky v samém mocenském centru. Je logickou otázkou, zda tato jeho činnost nebo vztahy, které při ní navázal nějak nesouvisela s jeho postupným odchodem z výsluní až do vězeňské cely.

V této souvislosti si dovoluji několik připomínek ke kritice ústředního pramene práce, tedy vyšetřovacího spisu V 1457 uloženého v ABS. Postrádám položení a zodpovězení otázky, proč a za jakých okolností byl R. Obrusník a další podezřelí z podílu na vraždě z r. 1945 souzeni v letech 1952–1954, tedy proč byl právě v této době případ znovu otevřen. Zároveň se můžeme ptát, proč je celá záležitost soustředěná ve spisu vedeném jako „Akce Bardas“ v gesci StB, byť má celý případ nakonec kriminální rozuzlení? Jinými slovy, nemohlo jít o součást politického procesu motivovaného jinými cíli, pro které bylo Obrusníkovy podezření pouze využito, případně dokonce zmanipulováno? A je tedy kriminální povaha skutku sama o sobě zárukou, že šlo o vyšetřování apolitické, což autorku opravňuje považovat svědecké informace přímo nesouvisející s obviněním za pravdivé (s. 43)? A propos: jaká byla ve vyšetřování nebo v době, kdy probíhalo, role a pozice velitele StB Antonína Prchala patřícího do širšího okruhu aktérů poválečných jihlavských událostí, o kterém víme, že po nástupu R. Baráka do MV postupně ztrácel vliv a jehož kariéra v StB v roce 1956 končí?

Podstata provinění a z ní odvozený charakter R. Obrusníka svádí místy autorku ke zkratkovitým soudům. Na s. 41 přichází s logickým, ale nepodloženým přesvědčením, že skartace části fondu Okresního úřadu ochrany práce s priority z provenience protektorátního Úřadu práce je důkazem Obrusníkovy zahlazování stop jeho kolaborace s nacisty. Ve fondu však kromě materiálu z jihlavské centrály chybí také pozůstalost dalších pěti poboček kromě Moravských Budějovic. Ve skutečnosti je torzovité dochování agendy těchto úřadů spíše pravidlem potvrzeným nečetnými výjimkami a většina jich ani priora z doby okupace neobsahuje. Bylo by možná na místě prověřit pozůstalost V. referátu ONV, případně KNV, kam agenda náboru a distribuce pracovních sil v roce 1949 přešla. Dalším momentem je opakované klíšé vykreslující Obrusníka jako právníka, a tedy zdatného manipulátora (např. s. 292, 308 nebo 445), aniž by bylo zřejmé, zda Obrusník kromě vedení trestní agendy v rámci okresního úřadu někdy skutečně právníckou profesí vykonával. Právnícké vzdělání a titul JUDr. bylo běžnou a od určitého zařazení také nezbytnou kvalifikací úředníka státní správy.

Formální nedostatky:

Za významný formální nedostatek předložené práce považuji úplnou absenci seznamu pramenů a literatury navíc ve spojení s neutěšeným stavem poznámkového aparátu. Kladu si otázku, zda odevzdaný text není ve skutečnosti nějakou pracovní verzí.

Výše zmíněné rozsáhlé přehledy standardní bibliografii a seznam pramenů funkčně nenahrazují a některé zkrácené citace jsou tak v případě některých pramenů zcela neidentifikovatelné a v případě literatury často jen obtížně.

V číslování poznámek pod čarou patrně došlo k posunům, protože řada jich evidentně neodpovídá místům v textu. V některých případech působí posun nebo prohození odkazů až záhadně, jak ukazuje např. pasáž odvolávající se podle poznámky č. 1281 na výpověď R. Obrusníka, který se v ní měl vyjádřit, že byl: *"Na podzim roku 1946 ... volán s Obrusníkem z kanceláře JUDr. Smolína"* aby se tam dostavil. V kanceláři už měli být přítomni JUDr. Smolín a JUDr. Obrusník.

U poznámek č. 1655 a 1656 jsou evidentně prohozeny odkazy na výpovědi pamětníků Koupila a Doleschela.

Některé neodpovídající odkazy však nelze vysvětlit ani posunem číslování. Na s. 441 se nachází důležitý citát ze zápisu jednání rady jihlavského ONV. Příslušná poznámka však jako zdroj uvádí protokolovaný výslech svědkyně v kauze Bardas a očekávaný odkaz do fondu ONV či jiného, kde by se zápis teoreticky mohl vyskytovat není ani nikde v sousedních poznámkách.

Citát výpovědi Marie Nowak (s. 442) pro změnu není odkazem na pramen vybaven vůbec, dotyčná však v citátu hovoří v mužském rodě. Jde o záměnu pamětníků nebo chybu v překladu? Odkaz na pramen pak postrádají četní další citáty, namátkou na s. 338, 479, 492.

Zároveň text obsahuje nemálo různým způsobem neúplných, zřejmě rozpracovaných citací, jako např. pozn. č. 1147, 1361, ale i takové, kde údajů poněkud přebývá, např. pozn. č. 801 s citací ve tvaru „NA, PMV – AMV 225, Ministerstvo vnitra I, prezidium, Praha, f. 225, kart. 1165, sign. 225-1165-1/18, s. 163“, jejíž interpretaci komplikuje také zmíněná absence přehledného seznamu studovaných pramenů.

Nejednotně jsou uváděny zkratky archivů či fondů, např. „OAJ“ či „SOkA“ pro jihlavský okresní archiv. Archiv bezpečnostních složek je někdy označen jako „ABS“, jindy jako „ABS Kanice“ nebo jako „ABS, odd. arch. fondů vojsk MV Kanice“ (pozn. č. 1757). Klíčový spis V 1457, který má být podle úvodní informace autorky deponován v ABS v Kanicích, je v textu někdy identifikován značkou f. 1457, jinde jako sg. 1457 atd.

Na s. 205–206 např. reprodukuje autorka obsah směrnice evakuační komise pro selekci německých obyvatel důležitých z hlediska vývoje představ a politiky, neuvádí bohužel žádný odkaz na pramen.

Vzhledem ke stěžejní roli konkrétních postav a míst by práci slušela obrazová příloha. Za téměř nezbytnou výbavu považuji situační mapky jihlavského jazykového ostrova a kartogramy polohy jednotlivých táborů a tras popisovaných transportů.

Závěrem je možné zopakovat, že předložená disertační práce představuje mimořádně přínosnou studii zvolené problematiky přinášející řadu poznatků významem překračujících zvolenou regionální perspektivu. Poznatky mohly být v závěru, pravda, více zobecněny. Práce se při tom opírá o mimořádný heuristický výkon. Z hlediska obsahového mohou práci navzdory uvedeným koncepčním, terminologickým či věcným výhradám vřele doporučit k obhajobě. Neobvykle vysoká míra formálních přešlapů a nedodělků mnohdy znemožňuje další vědecké použití práce. Otázku, zda tento fakt není pro přijetí práce diskvalifikující, musím nechat k posouzení komisi.

Jinačovice, 13. 6. 2024

Mgr. Tomáš Dvořák, Ph.D.

Historický ústav FF MU

Arne Nováka 1, 602 00 Brno